

Ångrarna



Ångrarna är en dokumentärfilm som i en stiliserad och samtidigt intim form skildrar samtalet mellan två män som genomgått könsbyte till kvinnor - och sedan ångrat detta omvälvande beslut. Filmens mycket specifika ämne mynnar ut i en diskussion kring vad det är som formar oss till människor, vår identitet både när det gäller könsroller men också i förlängningen i alla de positioner där vi placerar oss, i en social och samhällelig kontext. Vad väljer man, att leva med en livslögn eller stå för att man ångrar ett beslut?

Rekommenderad från åk 9 / gymnasiet

EN FILMHANDLEDNING AV
LOUISE LAGERSTRÖM

Handling

Två män i sextio-sjuttioårsåldern förs samman i en filmstudio för att tala om ett livsavgörande val som de båda djupt kom att ångra. Både den robuste Mikael Johansson, i tonade glasögon och herrskjorta, som döljer de ännu inte bortopererade bröstena, och den blonde finlemmade Orlando Fagin i röd sammetskostym och örhänge, föddes som män men bestämde sig för att genomgå ett könsbyte. När detta inte blev den befrielse de hoppats på, bestämde de sig för att operera tillbaka sig till män.

Detta är utgångspunkten för ett rörande, både roligt och spännande samtal, förstärkt av gamla foton och småfilmer. Ett samtal om hur de kom fram till dessa två drastiska beslut, om chockuppvaknandet efter operationen,

smygandet med rakning och peruk. Men givetvis ställs djupare existentiella och filosofiska frågor om identitet, roller och livslögner.

Vissa erfarenheter förenar dem. Som att könsbytet var den enda vägen ut ur en outhärdlig tillvaro. Samtidigt har de haft diametralt olika sätt att hantera de olika rollerna, och vitt skilda förväntningar på vad en återgång till manskroppen skulle innebära.

Hittebarnet Orlando som levde i samhällets marginal som ung homosexuell på 50-talet, sålde sin kropp till främmande män i parker och jagades och kränktes av polisen. 1967 blev han en av de första att genomgå ett könsbyte i Sverige. Han vaknade upp som Isadora.

Leende i tidstypisk hövolmsfrisyr på de gamla småfilmerna ser vi en till synes lycklig kvinna klappa djur på Zoo, besöka Paris och åka båt med sin högt älskade make. Livet verkade leka. Men äktenskapet byggde på en lögn och när maken insåg att han hade delat säng med en före detta man ville han döda hustrun. Det blev vändpunkten och tiden som kvinna var över för Isadora som opererade sig än en gång och blev Orlando. En person som nu äntligen vågar tillåta sig vara den han är.

Orlando försöker hjälpa Mikael att finna frid med sig själv istället för att hänga upp sig på själva könsidentiteten. Mikael har ännu inte genomfört sin operation tillbaka till man.

En svår barndom och omgivningens pikar om hans feminina sätt dränerade Mikaelns självförtroende. När han aldrig lyckades komma en kvinna nära, återstod bara att själv bli den kvinna han önskade finna.

Men omedelbart efter operationen, som skedde 1994,

insåg han att det hela var ett misstag. Men genomlevde trots det flera års 'teater' som han kallar det. Inte som en superkvinnlig kvinna. Men ändå drillad i konsten att lura omgivningen genom olika längd och färg på peruken för att ge intryck av frisörbesök, ändra röstläge och till och med springa tjejmilen.

Nu är han övertygad om att bara han återfår sin manliga kropp kommer han att finna sitt rätta jag och bli tillfreds. Orlando är tveksam. Deras egna berättelser övergår i större resonemang kring könsrollsmönster och hur de begränsar oss. De försöker finna mening med sina liv och sina val. Man har ju bara sin stund på jorden som Orlando insiktsfullt och lite vemodigt konstaterar.

Identitet - kön och roller

Vem är jag? Vad definierar vem jag är? Finns det ett genuint jag bortom kön och roller? Det är frågor vi alla någon gång funderar över, och som Mikael och Orlando har haft anledning att ställa sig otaliga gånger under sina liv.

Båda kände att de inte passade in i det mönster av roller som samhället ställt upp. Orlando kunde inte leva ut sin sexuella läggning utan tvingades till en marginaliserad tillvaro. Homosexualitet avkriminaliserades 1944 men betraktades ända fram till 1979 som en sjukdom i Sverige.

Mikael var förvirrad i sin roll som man. Han betraktades som feminin då han drogs till traditionellt kvinnliga sysslor och för att hans kroppsspråk uppfattades som omanligt. Ingen av dem var sålunda accepterade eller älskade för den de var. Det återstod alltså att ändra på det.

Orlando hade läst askungesagan om dansk-amerikanska Christine Jørgensen som hade bytt kön och transformerats till firad miljonärshustru in spe i Hollywood. Kanske han kunde göra samma sak. Ett könsbyte var måhända vägen för att finna lyckan, eller "ta honom upp ur skiten", som han själv uttrycker det. Han föreställde sig att som kvinna skulle han bli omhuldad, älskad och respekterad.

Mikaels beslut utgick framför allt från omgivningens tryck och att han aldrig upplevt sig värd att älskas som man. Kvinnor hade han aldrig kommit nära. Men genom att själv bli kvinna kunde han kanske komma nära det han längtade efter. De som verkligen vill byta kön känner sig ju fångade i sin kropp, säger Mikael, och menar att det egentligen inte var hans bevekelsegrund. Han erkänner att han efter operationen snarare kände sig mer som en omopererad man än en kvinna.

Drivkraften för de bägge var att ändra på en roll de inte var nöjda med. Inte egentligen en formulerad längtan efter att bli kvinna. Däremot hade de någon slags förhoppning om att allt skulle förändras till det bättre.

Isadora (Orlando), bara namnet symboliserade kvinnlighet, gick in för rollen med alla dess yttre attribut och njöt av det. Medan Mikael som mer modest blev Mikaela med en mer återhållen framtoning. Under samtalen komplimenterar Mikael Orlando för att han verkligen lyckas se ut som en riktig kvinna medan Mikael själv aldrig levde ut den aspekten. Den ängslighet han kände som man följde med honom i rollen som kvinna.

Könsbytet innebar för bägge att de antog nya roller. Något som för Orlando på ett sätt var enkelt men komplicerades då han levde med hemligheten att han tidigare varit man under ett elvaårigt äktenskap. Mikael trivdes

inte med den nya rollen utan kände hela tiden att det var ansträngande att åter igen försöka leva upp till något han inte var.

Man flyr hela tiden från sig själv, säger Orlando. Genom lögn. Mikael hade trott att självförtroendet skulle infinna sig om han var kvinna istället för man. Det gjorde det inte. Och när han nu ska bli man igen är han övertygad om att allt faller på plats och han finner sitt rätta jag. "När jag blir Mikael igen blir jag säkrare."

Orlando tycker att Mikael fortfarande hänger upp hela sin identitet på sitt kön. En rekonstruerad penis kommer inte att ge dig självförtroende, eller ens en känsla av att vara ditt gamla jag, menar han.

- Mikael provoceras när Orlando påstår att han inte heller vet vem han är men "att han kan leva med det". "Det är inte ett dugg komplicerat", säger Orlando. Han har slutat att så förtvivlat försöka passa in eller leva upp till förväntningar. Kräver omgivningen det ena eller andra, så spelar han gärna med. Kan du inte bara vara du, försöker han beveka Mikael. Fundera över Mikael respektive Orlandos bevekelsegrunder för att ändra sina liv genom könsbyte. Hur antog de den kvinnliga respektive den manliga rollen? Som Mikael nämner är de båda männens utgångspunkt för operationen inte en fysisk känsla av att vara född i fel kropp och snarare flydde de från något än till något. Hur skiljer sig deras sätt att definiera vem de är?

- Även om seglivade könsrollsmönster fortfarande håller ett starkt grepp om oss så växte Mikael och Orlando upp i en tid av mer tydligt definierad könsrollsindelning och om de hade varit unga idag hade kanske chansen varit större att de kunnat, och vågat, stå för vilka de är. Diskutera utifrån det som Orlando och Mikael beskriver hur könsrollerna ser ut idag. Vad uppfattar vi som typiskt manliga respektive kvinnliga egenskaper, sysslor och intressen? Upplever ni att rollerna styr oss eller gör vi individuella val? Om rollerna existerar, i så fall varför?

- Om vi gjort oss av med en del könsroller, har vi kanske skapat nya? Begränsar de oss eller ger de oss ramar vi vill ha? Vill vi förändra eller finns det krafter som tvärtom vill förstärka skillnaderna? "Ångrarna" ställer onekligen frågan på sin spets. Föds vi med en given könsroll eller är det något vi socialt drillas in i?

- I slutet av filmen försöker de två finna någon mening med vad de har gått igenom, trots sin ånger. De två människors könsbyten blev resultatet av jakten på lyckan och den egna identiteten. Vem är jag? Filmen problematiserar kring denna jakt på det genuina Jaget. Är Jaget detsamma om vi byter ut något så väsentligt som könet? Finns det ett genuint Jag bortom könsroller?

- Det vore ett understatement att säga att "Ångrarna" handlar om en mycket specifik problematik som gäller de fåtal personer som genomgått ett könsbyte. Ändå är "Ångrarna" en film vars tematik säger något om hur vi definierar oss själva. Håller ni med om detta? Kan en film om ångrande könsbytare blottlägga till och med rent allmänmänskliga perspektiv och hjälpa oss att se oss själva som just de unika individer vi alla är, och inte bara som män,



kvinnor, västerlänningar, medelklass eller vilka definitioner sociala konventioner nu väljer att kategorisera oss i?

Att ångra sig

Just innan Mikael lade sig på operationsbordet för att förvandlas till kvinna var han tveksam. Han menar att han mer eller mindre lurade psykiatrikern för att genomdriva sitt könsbyte, men klandrar samtidigt kirurgen som aldrig ställde den avgörande frågan, om Mikael bortom allt tvivel ville genomföra operationen. Chansen att han hade ändrat sig var fifty fifty erkänner han för Orlando. Men när han vaknade upp och bandaget föll och det stod klart att han nu inte längre var man blev han chockad. Vad hade han gjort?

Åren som kvinna blev på något sätt en eftergift mot ett val han gjort och som han dessutom involverat samhället och sjukvården i till höga faktiska och mänskliga kostnader. Nu kände han ett ansvar att hålla fast vid sitt beslut. Hur skulle det se ut om man bara ändrade sig igen?

För Orlando höll operationen på att ta en ände med förskräckelse när han knappt vaknade upp ur narkosen. Men han fann sig ganska snabbt till rätta i rollen som den yppiga Isadora. Vändpunkten kom i och med det dramatiska avslöjandet inför maken att han tidigare varit man. Det blev för svårt att både leva med en livslögn och fasanen inför omvärlden. Han kände att det inte passade honom att vara kvinna trots att andra påpekade att han inte kunde byta tillbaka ännu en gång. Han valde att återgå till sitt manliga jag. Ett val han nu verkar nöjd med.

Bytt är bytt och kommer aldrig mer igen brukar det heta. Något som vi kanske säger mest på skämt. Det definitiva och oåterkalleliga beslutet är skrämmande. Men vi vet också att vi kan ångra många saker, till exempel att vi lovat att älska varandra i nöd och lust eller att ett intatuerat namn man trodde var den enda kärleken kan tas bort med laser. Att byta kön är naturligtvis betydligt mer laddat. Att sedan ångra det beslutet, som i Mikael och Orlandos fall ställer själva ångerbegreppet på sin spets.

- De två männen ångrade sig när livet inte blev som de hade förväntat sig. Himmelriket, eller ens en anständigt harmonisk tillvaro, uppenbarades aldrig. Mikael kände att han var skyldig omgivningen och samhället att genomdriva sitt val när han väl tagit beslutet om att bli kvinna.

När människor talade om för honom att man inte kan vrida tillbaka tiden, var det precis det han ville. Orlando har förhållit sig pragmatisk till sitt öde. Men när han kände att han ville bli man igen fanns ingen tvekan och ingen tanke på vad omgivningen skulle säga. Det nya beslutet var lika oåterkalleligt som det första. Fundera över varför det kan vara så laddat att ångra sig. Vilka oskrivna regler har vi satt upp kring detta? Vad tillåts vi ångra och vad är tabu? "Too late", som Mikael säger, kanske ändå inte alltid är för sent?

- Att ångra sig är ju också ett beslut. Något som kanske gör tillvaron bättre. Vad i begreppet är det som provocerar omgivningen så mycket, trots att det kan handla om beslut som bara rör den enskilda personen? Är det modigt eller fejt att ångra sig? Är att ångra sig alltid ett misslyckande? För vem står man egentligen till svars? Är det inbyggt i våra sociala koder att man måste stå för sina val, i så fall varför?

Den iscensatta dokumentären

"Ångrarna" är en radiointervju som blev ett teaterstycke som sedan utvecklades till dokumentärfilmen med samma namn. Regissören Marcus Lindeen, som tidigt började arbeta som journalist, fann att många intervjuer han gjorde kunde förbättras om han redigerade om dem. Berättelserna var ofta spännande och bra men folk var inte alltid så bra på att berätta dem. Steget från att omarbete befintligt material ledde in honom på den dramatiska banan och regiutbildningen på Dramatiska Institutet.

Projektet "Ångrarna" började med att Marcus intervjuade Mikael i P3:s "Flipper". Orlando som till viss del kände igen sin egen berättelse tog kontakt med Marcus. De två männen sammanfördes och deras samtal resulterade i pjäsen "Ångrarna" på Stockholms Stadsteater 2006. Rollen som Mikael spelades av Lena-Pia Bernhardsson och Orlando gjordes av Åke Lundqvist.

Om pjäsen benämndes som en dokumentär pjäs, kan man kanske kalla filmen för en iscensatt dokumentär. I rollerna som sig själva - Mikael och Orlando. Här kan inflikas att Mikael, som en gång drömde om att bli skådespelare och har staterat på Dramaten, inte var övertygad om sin medverkan. Medan Orlando, som har haft småroller i bland annat Marie-Louise Ekmans filmer, hade däremot gärna gjort entré i 1700-talskreation glidandes nerför en galatrappa.



Dokumentärfilmen "Ångrarna" inleds med förberedelserna inför inspelningen. Vi skymtar sminkning, ljusrigging och kameramannen med rörlig kamera. Platsen är en 'black box', en svart inspelningsstudio med all teknik synlig. Regissören leder in de två 'aktörerna' och låter de slå sig ner på varsin stol mitt emot varandra. Teamet försvinner och huvudpersonerna börjar samtala. De sköter en diaprojektor och tittar på bilder medan samtalen pendlar mellan frågor till varandra och mer monologliknande partier. Det hela illustreras av smalfilmer och stillbilder.

Inspelningen ger ett intryck av att utspela sig koncentrerat under den knappa timme den håller på men är baserat dels på material från teaterarbetet och sedan kompletterande tagningar två år senare. (Något som medförde att Mikael operation redan hade ägt rum och de borttagna bröstet fick fejkas för att det skulle stämma). Dramaturgin bygger på pjäsens dito, vilket gör att personerna snarare kommer att spela sig själva än vara sig själva i nuet. Handlingen är bunden till det renskalade svarta rummet samtidigt som filmen antar både större rumsliga och tidsmässiga dimensioner genom de bilder som visas och genom själva berättandet.

• Verkligheten överträffar ju inte sällan dikten. Men sedan gäller det att kunna förmedla denna verklighet så att den både blir angelägen och sann. Mikael och Orlando öden innehåller stoff som berör. Och det är i och med regissörens iscensättning, en teatral tolkning av deras öden, som Lindeen också tydliggör essensen av berättelser. Hur tar ni själva till er den inre berättelse som skapas med detta berättargrepp? Är Lindeens metod suggestiv och stämningsskapande eller upplever ni den som fejkad och manipulativ? Eller kanske en kombination av båda?

Dokumentärfilmens form är under ständig förändring och utveckling. Den personligt subjektiva dokumentären förtärd av Michael Moore eller vår svenske Erik Gandini har populariserat dokumentären och bidragit till att locka folk till biografen även om de flesta ser dokumentärer på teve eller via nätet.

• Lindeens film skiljer sig från det mesta i genren, även

om intervjuer, sk talking heads, används flitigt i många faktadokumentärer. I sin kompromisslöst strikta iscensättning och komprimerade berättelse är den både teatral och naturalistisk på samma gång. Den bygger både på den starka berättelsen och den minutiösa regin och iscensättningen för att nå sin fulla potential som dokumentär. Fundera över hur regissören konkret arbetar med rummet, dialogen, närbilder, pauser och klippning. Hur skapas en illusion av en resa i tid och rum? Fundera över vad ni anser att en bra dokumentär ska förmedla. Gör "Ångrarna" det?

• Sanning är något att diskutera på ett filosofiskt och kanske också metafysiskt plan. En bild säger mer än tusen ord sägs det. Men säger den sanningen? I en värld av ett aldrig sinande bildflöde skulle en film som "Ångrarna" nästan kunna te sig provocerande pratig och bildfattig. Ändå gör den inte det. Fundera kring bildens kraft kontra ordets och hur man använt sig av detta i "Ångrarna".

Produktionsuppgifter

Sverige 2010

Producent: Kristina Åberg/Atmo

Manus & regi: Marcus Lindeen

Foto: Erik Persson & Andrés Lennartsson

Klippning: Marinella Angusti & Kristin Grundström

Musik: Martin Willert

Medverkande

Orlando Fagin, Mikael Johansson

Tekniska uppgifter

Speltid: 58 minuter

Format: Digibeta/DV-Cam & dvd

Censur: Barn tillåten

Svensk premiär: 18 mars 2010

Distribution

Atmo Media Network, Götgatan 9, 116 46 Stockholm. www.atmo.se
Tel 08-462 2690, info@atmo.se (Digibeta, DV-Cam) **Folkets Bio**, Box 17099, 104 62 Stockholm Tel 08-545 275 20, fax 08-545 275 27 info@folketsbio.se. www.folketsbio.se (dvd)

Redaktion: Andreas Hoffsten, Film i hela landet, Svenska Filminstitutet, augusti 2010